UDRIŞTE NĂSTUREL ŞI CASELE DE LA HERĂŞTI

PAVEL CHIHAIA

Între monumentele epocii lui Matei Basarab, casele de piatră de la Herăşti (jud. Ilfov) se disting nu numai prin proporţiile şi aspectul lor, ci şi prin originalitatea de concepţie şi calitatea execuţiei[1]. Chenarele de piatră ale uşilor şi ferestrelor fac şi ele o notă aparte în sculptura arhitecturală de la mijlocul secolului al XVII-lea. Din nefericire, nici documentele, nici trăsăturile monumentului însuşi nu au îngăduit să se precizeze data şi împrejurările înălţării lui, identitatea meşterilor sau aceea a ctitorului. Or, studiul unor detalii de sculptură, cărora nu li s-a dat pînă în prezent o importanţă deosebită, ne va permite să răspundem, fie şi în parte, la aceste importante întrebări.

S-a observat, în mod judicios, că *„portalurile intrărilor şi ramele ferestrelor şi ale uşilor, compuse în stilul Renaşterii tîrzii, vădesc legături cu arhitectura contemporană a Transilvaniei"*[2]. Tot în stilul acestei Renaşteri transilvănene au fost practicate, deasupra uşilor interioare, nişele, arcuite în partea superioară, evocîndu-ne conturul meterezelor bastionului Croitorilor din Cluj, înălţat în 1627[3].

În ceea ce priveşte arcele de descărcare dispuse deasupra ferestrelor parterului (fig. 4), cu un traseu în acoladă rotunjită, ele nu ne par a fi de „influenţă orientală"[4], ci de inspiraţie locală, deoarece aceleaşi deschideri pot fi constatate la multe din edificiile lui Matei Basarab (la biserica Sf. Împăraţi din Tîrgovişte[5], de pildă). Acoperişul de olane este şi el o soluţie locală, ale cărei origini pot fi găsite doar la capătul perspectivei istorice, tot în Orient.

De fapt, însuşi Paul de Alep, citat în sprijinul unor interferenţe artistice occidental-orientale la casele de la Herăşti, arată foarte clar că din *„ţara turcească"* au fost aduse numai pietrele, dar că *„meşterii ziditori"* au fost chemaţi din *„Ţara Ungurească"* (Transilvania)[6]. Avem de-a face, prin urmare, cu amestecul unor trăsături ale locului, ale unor caractere familiare stilului Renaşterii tîrzii transilvănene şi nu cu o combinaţie occidental-orientală. De aceste consideraţii trebuie să ţinem seama atunci cînd încercăm să definim stilistic sau să găsim analogii pentru planul sau structura caselor din Herăşti.

Pentru datarea caselor Năstureilor este necesar să se ia în consideraţie şi biserica curţii, a cărei pisanie arată că ea a fost înălţată în 1644[7]; prin compararea unor elemente de la cele două monumente, se poate deduce anterioritatea sau posteritatea unuia faţă de celălalt. Dacă alăturăm imaginile profilelor de piatră de la case şi de la biserică, vom observa că ele sînt realizate de meşteri diferiţi, în momente diferite. Lipsa de vigoare a mulurilor, lucrate în stilul Renaşterii tîrzii (de o execuţie cu totul remarcabilă), la casele Herăştilor[8] se deosebeşte în mod vădit de alăturarea contrastantă baghetă-cavetă (avînd la origine goticul bastard) de la biserică, asociere care se încadrează în viziunea epocii lui Matei Basarab. În aceeaşi viziune este lucrat şi portalul intrării în biserică (fig. 5) — deasupra căruia este încastrată pisania din 1644 — legîndu-se strîns de o serie de portaluri asemănătoare (de la Plătăreşti, Strehaia), apărute în epoca domniei acestui voievod. Dar, deşi sculptura ferestrelor bisericii se încadrează în canoanele locale, pragul lor superior nu prezintă o acoladă, ci este drept, ca cele de la casele alăturate, lucrate de meşteri transilvăneni. Sub acest prag distingem, pe acelaşi plan cu faţada bisericii, o acoladă măruntă, ca o concesie făcută tradiţiei locale (fig. 6).

Prin urmare, dacă sculptorii ancadramentelor bisericii au avut ca model chenarele casei alăturate, înseamnă că ea i-a preexistat şi că termenul ante quem 1657 (anul relatării lui Paul de Alep), propus pînă în prezent pentru această casă[9], poate fi coborît la 1644, data înălţării bisericii.

Un alt reper cronologic, pe nedrept neglijat pînă în prezent, poate fi dedus din elementele heraldice care împodobesc cele două frontoane ale intrării principale de la casa Năstureilor (fig. 1). S-au păstrat intacte pînă în zilele noastre două ancadramente heraldice, compuse din cîte o ramă polilobată (care urma să închidă stemele celor doi proprietari), suprainălţată în partea superioară de două capete de vulturi al căror gît sfîrşeşte în două volute prelungite în două semipalmete cu lobi rotunzi (fig. 2), asemănătoare celor pe care le putem remarca la alte opere contemporane (ca de pildă la pietrele de mormînt ale familiei lui Matei Basarab lucrate de Elias Nicolai).

Desigur că împodobirea cu steme a intrărilor ţine de viziunea renascentistă a meşterilor, dar deoarece boierii Năsturel au sugerat acestor sculptori şi alte trăsături de decoraţie locală, după cum am văzut, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că ancadramentul heraldic nu a fost realizat ca un simplu ornament ci a corespuns unor însemne reale.

Într-adevăr, analiza elementelor acestui ancadrament ne permite să stabilim că el se înrudeşte îndeaproape cu o stemă tipărită care apare în epoca lui Matei Basarab, inspirată, în mod sigur, de Udriste Năsturel. Această stemă se află la începutul *Molitvelnicului* slavon, tipărit în 1635 la Cîmpulung, apoi în fruntea *Pravilei* de la Govora din 1640 (fig. 3) şi, în sfîrşit, în *Evanghelia învăţătoare* de la mănăstirea Dealu, din 1644. În primele două cărţi stema apare însoţită de o compunere versificată în limba slavonă, a lui Udriste Năsturel, iar în ultima, deasupra unui rezumat în limba română a versurilor slavone[10].

Ancadramentul stemei din *Molitvelnicul* slavon, reprodus în celelalte două tipărituri, prezintă, ca şi cel de la Herăşti, o ramă centrală (în care de data aceasta se află stema Ţării Româneşti), încadrată în partea superioară de două capete de vultur şi lateral de două volute, prelungite în semipalmete. Spre deosebire de ancadramentele heraldice tipărite, unde capetele păsărilor apar distanţate pentru a primi între ele coroana princiară, partea superioară a trupurilor apropiate a păsărilor de la Herăşti ne încredinţează că ele nu au fost concepute pentru a susţine în mijloc o coroană şi prin urmare casele au fost destinate, încă de la înălţarea lor, unor boieri. Este firesc aşadar să vedem în Udriste Năsturel — care a conceput desigur stema din tipăriturile apărute în 1635, 1640 şi 1644 — inspiratorul ancadramentului heraldic de la intrările caselor familiei sale din Herăşti.

Desigur că pentru ancadramentul stemei cumnatului său şi a familiei Herăştilor, Udriste Năsturel s-a inspirat atît din monedele habsburgilor, care circulau în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca de pildă talerii lui Ferdinand al II-lea, la care constatăm vulturul bicefal cu coroana între capete şi cu o ramă dreptunghiulară în dreptul pieptului[11], sau talerii emişi de Gabriel Bethlen, la care putem vedea o coroană princiară asemănătoare şi cadrul de semipalmete[12].

---

[1] Vezi Radu şi Eugenia Greceanu, *Casa de piatră din Herăşti*, „Monumente şi muzee", I (1958); *Restaurarea casei lui Udriste Năsturel din Herăşti*, „Buletinul Monumentelor Istorice", XL (1971), nr. 4.

[2] Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Bucureşti, 1965, p. 143.

[3] *Istoria artelor plastice în România*, Editura Academiei, vol. II, Bucureşti, 1970, fig. 265.

[4] *Restaurarea casei . . .*, p. 55; „. . . nişele frontoane de peste ferestrele parterului . . . trădează infiltraţiile artei decorative orientale. Interferenţa celor două stiluri . . ."

[5] N. Ghica-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia şi Oltenia*, vol. III, pl. XLVII.

[6] Traducerea prof. Seid Muratcea la Radu şi Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 121. În sprijinul presupunerii, legitimată în primul rînd de afirmaţia lui Paul de Alep că meşterii de la casele Herăştilor sînt din Transilvania, invocăm şi scutul heraldic de la intrarea nordică a acestor case *(fig. 9)* de un contur identic cu cel lucrat de Elias Nicolai, sculptorul sibian al curţii lui Matei Basarab (Pavel Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 338—352) pe epitaful lui Valentin Franck, care prezintă la rîndul său o serie de elemente identice (casca cu colier la grumăjer, volutele lambrechinului) cu stema lui Udriste Năsturel *(fig. 8)*.

[7] Radu şi Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 122.

[8] *Ibidem*, fig. 14, p. 143 şi fig. 15, p. 144.

[9] *Ibidem*, p. 122: *„Data construcţiei poate fi situată între 1641, data morţii postelnicului Radu Năsturel, şi 1657, anul vizitei lui Paul de Alep"*

[10] *Istoria literaturii române*, Edit. Academiei, vol. I, Bucureşti, 1964, p. 372.

[11] *Istoria României*, Edit. Academiei, vol. III, Bucureşti, 1964, fig. 20, p. 107.

[12] O. Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, fig. 2, p. 32.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1. Portalul vestic al caselor de la Herăşti (foto Angela Moţica).

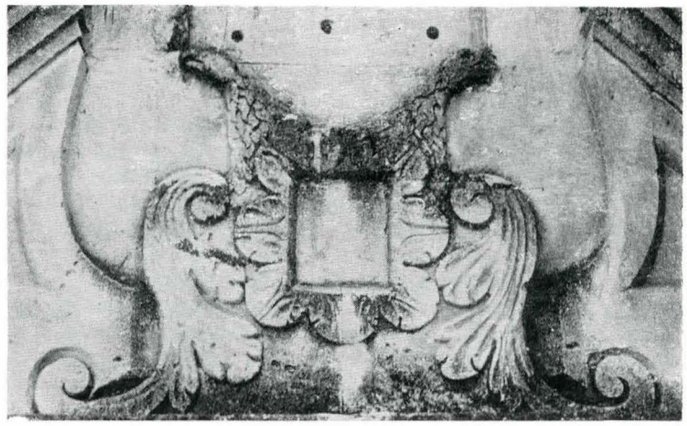

Fig. 2. Stema portalului vestic al caselor de la Herăşti.

Fig. 3. Stema tipărită pe Pravila de la Govora (1640).

Fig. 4. Fereastră a caselor de la Herăşti.

Ancadramentele heraldice concepute de Udrişte Năsturel pentru stema lui Matei Basarab, din tipăriturile pe care le-am menţionat, cît şi pentru casa Herăştilor, se îndepărtează considerabil de modelele transilvănene, păstrînd totuşi caracterul renascentist. Ele fac o notă aparte şi în heraldica românească, deoarece şi înainte de intervalul 1635—1640 (peceţile lui Mihai Viteazul şi Radu Şerban)[13], cît şi după această dată (tenanţii stemei din *Imitaţia lui Iisus* din 1647, a pietrelor de mormînt al lui Mateiaş [1652] şi doamnei Elina [1653]), stema Ţării Româneşti apare susţinută de doi lei. Prin urmare şi studiul ancadramentelor heraldice de la casa din Herăşti ne duce la termenul ante quem de construire a lor, 1644.

Se pare că Udrişte Năsturel a renunţat, după isprăvirea casei, să îşi mai încastreze emblema în ancadramentul heraldic de la intrare şi nici fratele său, Cazan Postelnicul, nu a avut o iniţiativă asemănătoare. Nici un indiciu de implantare a vreunei steme nu se distinge pe cîmpul delimitat de ramele păstrate pînă în zilele noastre.

Prof. Radu Greceanu ne informează: *„în 1879, I. Bianu a văzut săpat în piatră, pe peretele unei camere, scutul cu armele lui Urişte Năsturel „Un leu stînd şi ţinînd cu picio-*

[13] Vezi Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, Bucureşti, 1937, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro

rul drept o cruce ridicată cu care amenință să lovească un șarpe ce sare asupra lui. De-asupra se vede o cetate iar de-a dreapta și de-a stînga inițialele latine V.N. (Uriel Năsturel)". Tot Bianu adaugă că „blazonul lui Udrișteste corespunde celui tipărit în IMITAȚIA LUI IISUS"[14]. (fig. 8).

S-a presupus că stema evocată de Bianu *„era amplasată de la origine în nișa amintită deasupra portalului"*[15].

Ne întrebăm, în primul rînd, care este sursa citatului lui Bianu. Nu știm dacă relatarea cărturarului se inserează într-un șir de amintiri sau ea apare consemnată în chiar momentul unei vizite la monument. Oricum, presupunerea că stema descrisă de Bianu ar fi fost cîndva plasată în ancadramentul heraldic de la intrare nu ni se pare judicioasă, pentru motivul că blazonul menționat de Bianu prezenta toate elementele, inclusiv ancadramentul heraldic („de-asupra se vede o cetate"), și prin urmare el nu putea fi încastrat într-o a doua ramă heraldică.

Considerînd că „I. Bianu a văzut săpat în piatră, pe peretele unei camere, scutul cu armele...", ne întrebăm de ce la exterior, deasupra intrării, Udrișteste Năsturel și-a săpat un ancadrament heraldic legat de anii 1640—1644, iar la interior — de ce la interior? — un blazon care ne evocă, precis, concepția heraldică legată de anul 1647, deci mai tîrzie? Să se fi săpat stema din interior la o dată ulterioară construcției întregului edificiu? Nu ni se pare probabil și iată de ce. Cele două inițiale V.N. (Uriil Năsturel), „văzute" de către Bianu nu puteau figura decît pe o sculptură executată pînă în anul 1642. Într-adevăr, aceste inițiale care nu apar la stema lui Udrișteste din scrierea sa slavonă *Carte despre imitarea lui Cristos*[16] se leagă de lucrări ale sale dintre anii 1629 și 1642[17]. În anii 1643—1644[18] (pisania bisericii Năstureilor), precum și în *Cartea despre imitarea lui Cristos* (1647) îl găsim cu numele mic Orest.

Considerentele de mai sus ne impun două alternative: sau blazonul descris de Bianu nu a existat sau el nu a fost comandat de Udrișteste, ci a aparținut secolului al XVIII-lea sau chiar XIX, fiind copiat de un succesor al Năstureilor după *Cartea despre imitarea lui Cristos.*

Prin urmare, atît din compararea ancadramentelor de piatră ale bisercii cu cele de la casa Năstureilor, cît și din analiza elementelor heraldice de la intrările acestor case, raportate la un tip de stemă conceput de Udrișteste Năsturel pentru cumnatul său, voievodul Matei Basarab, deducem că termenul ante quem al zidirii casei de care ne ocupăm a fost 1644. Avînd în vedere că Radu Năsturel, tatăl lui Udrișteste, Cazan și Elina, moare în 1641[19] și că Țara Românească traversează o perioadă de liniște între anii 1640 și 1653, presupunem că între 1641—1643 este construită casa Năstureilor, iar în 1644 se zidește sau mai curînd se reface temeinic biserica curții lor. Oricum, Udrișteste menționează în prefața *Antologhionului* slavonesc, tipărit în 1643 la Cîmpulung, că a scris această prefață *„în satul mieu părintesc Fierăști"*[20].

Dar ce a îndemnat oare pe Udrișteste Năsturel să reprezinte în ancadramentul heraldic al familiei sale și al cumnatului său, Matei Basarab, înrudit deci și el cu familia Năstureilor, cele două capete de vultur, care, deși apreciabil distanțate — mai cu seamă la stema voievodală — ne îndeamnă să ne gîndim, involuntar, la prezența unui vultur bicefal? Avem de-a face cu o sculptură decorativă, cum ar părea la prima vedere, inspirată de frecvența în epocă a vulturului habsburgic sau cu o mărturisire genealogică nedeslușită încă în alte izvoare? Distingen deasupra portalurilor ecoul îndepărtat al autorității habsburgice, venite din nord, sau vulturul familial, Cantacuzin, care după cîteva decenii va purta pe piept, într-o ramă asemănătoare, stema

Fig. 5. Portalul bisericii curții de la Herăști (foto Angela Motica)

Fig. 6. Fereastră pe fațada nordică a bisericii de la Herăști

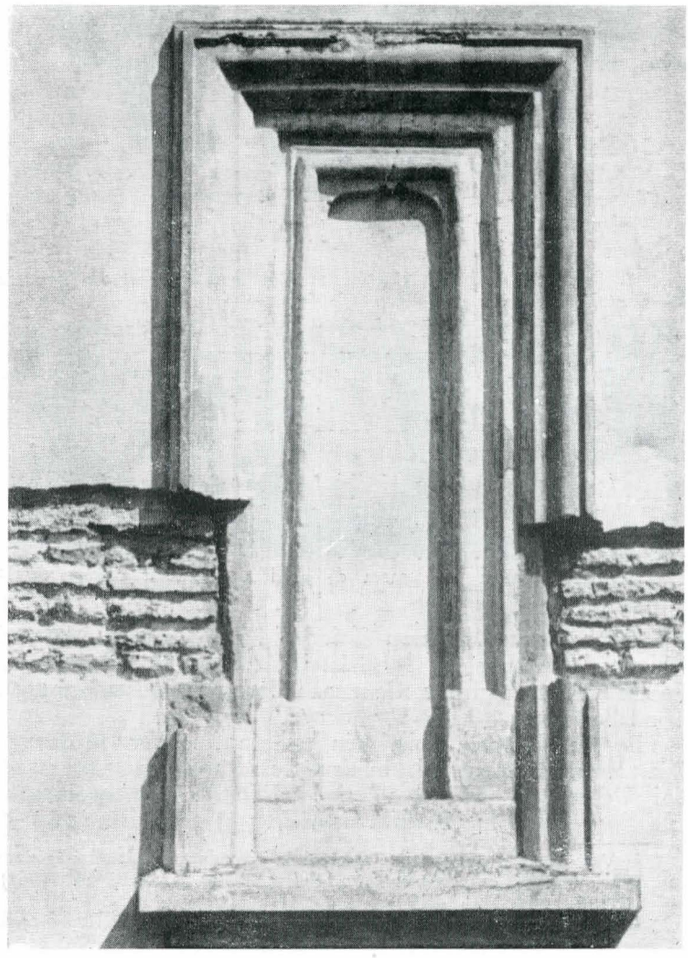

[14] Radu și Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 122.

[15] *Restaurarea casei... op. cit.*, p. 55.

[16] Așa cum afirmă I. Bianu (vezi Radu și Eugenia Greceanu, *op. cit.* p. 122).

[17] P. V. Năsturel, *Introducere* la *Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf*, București, 1904, p. XLII, la 14 mai 1629: Uriil Năsturel, tainic; (p. XLIV) în *Pravila mică* din 1640: Urilă Nasture din Fierăști; (p. XLIV) în *Evanghelia învățătoare* din 1642: Uriil Năsturel.

[18] În *Antologhionul* slavonesc din 1643, cărturarul semnează: *„Orest Năsturel în satul meu părintesc Fierăști" ... (Viața sfinților Varlaam și Ioasaf...* p. XLVI).

[19] Radu și Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 119.

[20] Vezi nota 18.

https://biblioteca-digitala.ro

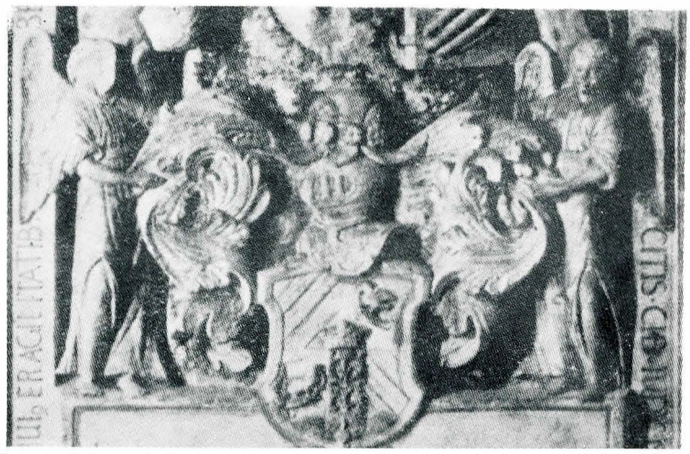

Fig. 7. Blazonul de la piatra de mormînt a lui Valentin Frank (1648) (după V. Vătăşianu).

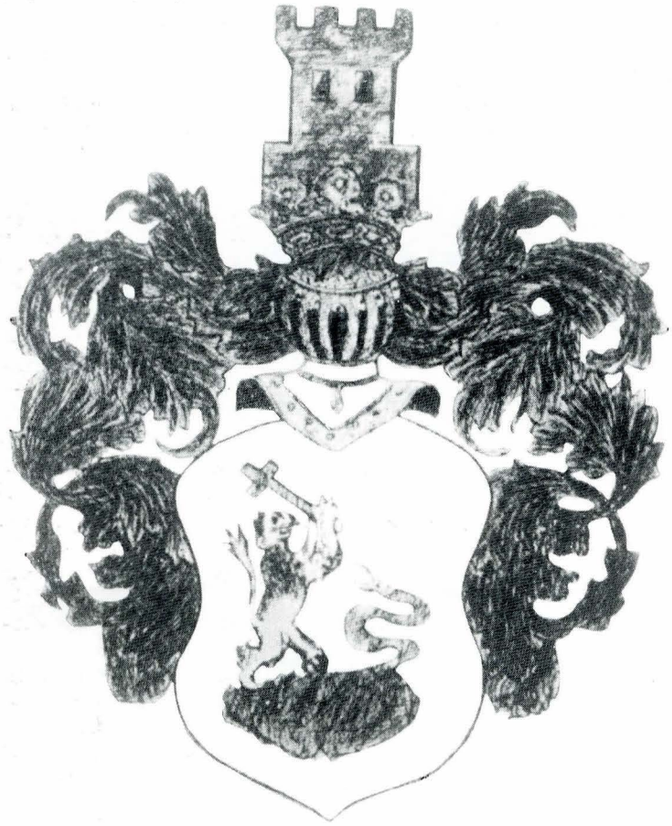

Fig. 8. Stema lui Udrişte Năsturel tipărită în *Cartea despre imitarea lui Cristos* (1647).

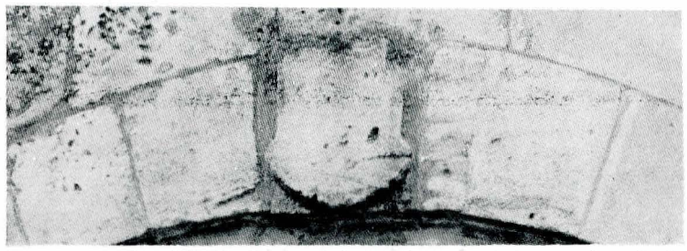

Fig. 9. Scut heraldic la intrarea de nord a pivniţelor caselor de la Herăşti (foto Angela Moţica).

Ţării Româneşti[21]? Puteau fi înrudiţi cei doi fraţi Năsturel şi, totodată cumnatul lor Matei Basarab, cu puternica şi recent venita familie a Cantacuzinilor din Constantinopolul bazileilor?

Despre Năsturei, boieri din tată în fiu, ştim că descind din Vîrjoghe logofătul, bunicul lui Radu Năsturel, tatăl lui Udrişte, al lui Cazan şi al Elinei[22]. Dar ascendenţa Despinei, soţia lui Radu Năsturel, se pierde în întuneric, deşi două mărturii ne vorbesc despre o origine ilustră. Astfel, dintr-un document din 16 iunie 1602 aflăm că ea făcea parte din *„casa lui Mihai voievod"*[23] (prin urmare fusese rudă cu acesta), iar pe piatra de mormînt se menţionează de asemenea că era dintr-un *„bun neam"*[24], fără alte precizări.

D. Pleşia şi G. D. Florescu arată că Tudora, mama lui Mihai Viteazul, era soră cu Iane Banul, din familia Cantacuzinilor[25]. Iane s-a turcit în vreme ce era capuchehaie la Constantinopol, pentru a nu fi ucis de turci în momentul răsvrătirii lui Mihai. Fiul său Apostol s-au turcit şi el[26].

Este probabil, aşadar, că Despina, soţia lui Radu Năsturel, să fi fost înrudită cu Cantacuzinii. Discreţia în privinţa originii sale ar putea fi explicată prin turcirea acestor rude sau prin lipsa de popularitate a Cantacuzinilor în prima jumătate a domniei lui Matei Basarab, cînd curentul antigrecesc era puternic. Aceasta ar explica de ce, după anul 1645, Udrişte Năsturel a renunţat să mai reprezinte vulturul bicefal ca ancadrament heraldic al stemei familiei Năstureilor şi al celei a familiei lui Matei Basarab, soţul Elinei.

O altă problemă nesoluţionată pînă în prezent, este aceea a primilor proprietari ai caselor de la Herăşti. Am văzut că ancadramentul heraldic din frontoanele celor două intrări a fost conceput de Udrişte Năsturel. Paul de Alep consideră că edificiul aparţine *„fratelui doamnei voievodului Matei"*[27]. Documente ceva mai tîrzii ne încredinţează că imobilul a aparţinut celor doi fraţi, Udrişte şi Cazan, şi că ultimul a rămas singur proprietar după moartea primului.

Dar în pisania din 1644 a bisericii curţii se menţionează că locaşul a fost *„clădit şi înălţat... prin stăpînirea şi porunca... doamnei Elina... cu truda şi ajutorul în parte a celor doi buni fraţi ai săi, Cazan Năsturel şi Orest Năsturel"*[28]. În prefaţa *Cărţii despre imitarea lui Cristos,* din 1647, se arată că a fost tradusă *„cu porunca şi cu toată cheltuiala doamnei Elina"* şi numai cu *„osteneala"* lui Orest Năsturel[29].

Bănuim că şi casele de la Herăşti au fost construite cu mijloacele materiale ale celor trei fraţi[30], dar că iniţiativa de a înălţa noi clădiri în locul celor părinteşti, după moartea lui Radu Năsturel, procurarea materialelor de la sud de Dunăre, aducerea meşterilor din Transilvania nu au putut aparţine unor boieri, ci curţii înseşi, respectiv doamnei Elina, soţia voievodului, şi, evident, acestuia din urmă. Din acest punct de vedere, nu ştim dacă palatul de la Herăşti, care întrece prin amploare şi frumuseţe oricare alt edificiu boieresc din Ţara Românească, poate fi considerat în continuare boieresc şi nu voievodal[31], precedînd amplele construcţii civile ale epocii brâncoveneşti.

Ne pare interesant de semnalat, în încheiere, că biserica înălţată de către Matei Basarab şi doamna Elina în satul Plătăreşti[32], din apropierea Herăştilor, ne înfăţişează două portale asemănătoare celor de la locaşul de curte al Năstureilor. Deşi aceste portaluri nu prezintă decît o baghetă şi o cavetă, în loc de două baghete şi o cavetă, lintelul ne apare profilat cu aceeaşi acoladă întreruptă de două teşituri, pe care am constatat-o şi la Herăşti, foarte apropiată şi de aceea de la portalul bisericii mănăstirii Strehaia (1645). Constatăm la Plătăreşti şi o sprînceană de cornişă, inspirată poate de ferestrele lucrate de sculptorii transilvăneni de la Herăşti, dar cu un alt profil şi cu o altă execuţie.

[21] Vezi portalul mănăstirii Cotroceni la Theodora Voinescu, *Observaţii asupra stilului brâncovenesc. Portalul,* „S.C.I.A.", tomul 15 (1968), nr. 1, fig. 5, p. 11.

[22] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1971, p. 214—215.

[23] *D.I.R., B., Ţara Românească,* XVII, I, nr. 61, p. 49—51. Intr-un proces, Mihai Viteazul dă cîştig de cauză lui Radu Năsturel, deoarece acesta se căsătorise cu *„o fată din casa"* sa.

[24] N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 214.

[25] George D. Florescu şi Dan Pleşia, *Mihai Viteazul — urmaş al împăraţilor bizantini,* „Scripta Valahica", IV (1973), Tîrgovişte, p. 153.

[26] N. Stoicescu, *Dicţionar...*, p. 41.

[27] Vezi nota 6.

[28] Radu şi Eugenia Greceanu, *op. cit.,* p. 122—123.

[29] P. V. Năsturel, *Introducree la Viaţa sf. Varlaam şi Ioasaf,* p. LIV.

[30] Faptul că cei trei fraţi, Udrişte Năsturel, Cazan Postelnicul şi doamna Elina moşteniseră *în indiviziune* averea tatălui lor Radu logofătul Năsturel (deci şi moşia de la Herăşti) poate fi dedus din actul din 20 martie 1655 al mitropolitului Ignatie, în legătură cu succesiunea caselor de pe Ulita cea Mare din Bucureşti. (Vezi P. V. Năsturel, *Introducere la Viaţa sf. Varlaam şi Ioasaf,* p. XLVIII şi XLIX).

[31] Constantin C. Giurescu (*Istoria românilor,* vol. III, partea a doua p. 989) este de părere că palatul a fost construit de Elina, soţia lui Matei Basarab.

[32] Vezi şi N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României...*, vol. II, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro